

BEKEZDÉSEK A TŰZKÚT REGÉNYÉBŐL

(I. rész)

Domokos Mátyás és Tüskés Tibor emlékének

Hol kezdődik egy verseskötet története? Meddig tart? Mi tartozik hozzá, és mi az, ami felesleges kitérő, pontoskodás? Ezeket a kérdéseket is fölvettem, amikor Weöres Sándor *Tűzkút*jának előzményeihez, párizsi és budapesti megjelenéséhez, utóéletéhez kerestem forrásokat. Miközben egy-egy kérdőjel ponttá zsugorodott, újabb talányok tűntek föl. Az adatok hálója mindannyiszor megremegett, más szálakkal került kapcsolatba. Így jutottam el a hazai kulturális viszonyok vázlatos áttekintésétől a nyugat-európai magyar írók, költők üzenetváltásáig, a két *Tűzkút* összevetéséig. Bár igyekeztem elkerülni az átfedéseket és az időbeli ugrásokat, ez nem minden esetben sikerült. A munkát csak elkezdtem, és egyelőre abbahagytam. A befejezésig sok mindent kell feltárni; bőven maradtak válaszra váró kérdések.

1956. november 4. után a hatalom megszilárdítása együtt járt a megtorlással, az elretentéssel, az egypártrendszer újjászervezésével. Jelen volt az elhallgattatás, a megosztás, a hitegetés, a jutalmazás. Példáim tényközlések; tételei nem egyenrangúak; a *Tűzkút* háttereként érdemes utalni rájuk. 1957. január 17-én feloszlatták a Magyar Írók Szövetségét. Börtönbe került Déry Tibor, Hágy Gyula, Tardos Tibor, Zelk Zoltán, **Eörsi István**. 1956. november 2. után már csak nyugaton adhatták ki az *Irodalmi Ujságot*. Megszűnt a *Csillag* és az *Új Hang*; rövidesen elindult helyettük az *Élet és Irodalom* és a *Kortárs*. 1956-os dátummal, valójában 1957 márciusában megjelent Weöres Sándor kötete, *A hallgatás tornya*. Ugyanebben az évben Juhász Ferentől *A tenyészet országa*, Jékely Zoltántól a *Tilalmas kert*, Nemes Nagy Ágnestől a *Száravillám*, Nagy Lászlótól a *Deres majális*. Mások mellett Kossuth-díjat kapott Borsos Miklós, Fodor József, Fülep Lajos, Heltai Jenő, Kiss Manyi, Kodály Zoltán, Németh László, Sulyok Mária és Szabó Lőrinc. Elkészült, de évtizedekig raktáron maradt a Szabolcsi Miklós szerkesztette *József Attila Emlékkönyv*. A budapesti Katona József Színházban műsoron tartották a *Galileit*, amelynek premierje 1956. október 20-án volt. 1957. május 14-én a Madách Színházban színre vitték, majd 10 előadás után betiltották Németh László másik történelmi drámáját, a *Széchenyit*.

1957. június 27–29. között rendezték meg a Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletét. A felszólalók sivar pártzsargonjából kihallható a helyezkedési szándék, az összezárás, a gúnyos mondatokba csomagolt indulat. A résztvevők erőt kívántak mutatni. Használták a diktatúrák nélkülözhetetlen fegyverét, a gyanakvást. Újra hangszerelték a hatalomgyakorlási szövegeket. Révai József számon kérte, miért jelentették meg Déry *Befejezetlen mondatát*, **Eörsi István** verseit és Tamási Lajos kötetét. Aczél György művelődésügyi miniszter kijelentette: ideológiai kérdésekben nincs békés együttélés. Türelmet csak azokkal szemben kell gyakorolni, akik megérdemlik. Tolnai Gábor az önkényuralmi retorika jellemzőit (ellenségképzés, a harccal, küzdelemmel kapcsolatos szóképek) sorakoztatta beszédében: „De ha mi az irodalomban és a művészetben nemzeti egységfrontról beszélünk, vajon milyen konzekvenciát vonnak le a jobboldaliak, az absztrakt művészet és irodalom képviselői? Nyilván azt – s ez nem csupán feltevés – hogy a szocialista realiz-

mus is csupán egyike a különböző stílus-irányzatoknak. Pedig a szocialista realizmus nem stílus, hanem a munkásosztály harci eszköze, gondolkozási rendszer, világnézetünk kifejeződése az irodalomban, a művészetben és a kultúrában.¹ Egy dolog közönségnek mutatkozott: valamennyien alkalmazott művészetet, a kommunista párt szervezetőjével ellátott irodalmat, színházat, filmművészetet képzeltek el.

Az új lapokban központi helyet foglaltak el a párt irodalompolitikai irányelvei, vitái. Ilyen és hasonló címekkel, témákkal találkozott a korabeli olvasó: *A szovjet-magyar barátság ápolásával gyarapítjuk szocialista kultúránkat*; *A hallgató írók legendája és az Irodalmi Tanács*; *Harc a szocialista realizmusért*; *Új és jó művet, kommunista példamutatást*; *Ne restaurálják tovább az elefántcsonttoronyokat*; *Segítse a magyar irodalom a népet*; *Forrjon egybe az irodalom és a művészet a nép életével*; *A szocialista realizmus és a modernizmus*.

Névvel vagy sugalmazásokkal szóba hozták azokat, akik évtizedes vagy még hosszabb hallgatás után kaptak nyilvánosságot. A róluk szóló bírálatokban az esetleges dicséretetek, biztatások mellett kiemelték borúlátásukat, szorongásukat, elzárkózásukat. Esetenként formai megoldásaikat bélyegezték öncélúnak, közönségriasztónak. Többnyire távolságtartóan írtak róluk, és elhangzott, hogy a partvonalon kívüliekről nem közölnek ismertetést. A tárgyyszerűség kedvéért említtem, hogy akadtak értőbb, minőségüket fölismerő elemzések is. A szemlékben, értékelésekben nem hagyták szó nélkül Weöres Sándor bomlasztó, fellázító szerepét. Szabolcsi Gábor így figyelmeztetett a veszélyre: „Ha a szocialista realizmus csupán módszer, akkor akadálytalanul beáramolhatnak művészetünkbe különböző nem szocialista, sőt szocialista-ellenes világnézeti tartalmak. A helyzet azt mutatja, hogy az irodalom gazdagításának jelszava alatt áramlottak is. Leginkább olyan költők útján, mint Weöres (így!) Sándor: az egzisztencialista pesszimizmus, a miszticizált közöny, a kánohold elmélet.”²

Király István József Attila, Kassák, Babits, Szabó Lőrinc példáján keresztül beszélt a modern líráról. Ítéleteiből nem maradt ki az erkölcsi hitelrombolás sem: „Ugyanaz a Babits, aki 1917-ben az avantgardista lázadás hőskorában szenvedéllyel óvta irodalmunkat a »veszedelmes világnézettől«, 20 évvel később, a hőskor tüntén az ingó lelki kaosz legpregnansabb s legtehetségesebb új képviselőjének, a fiatal Weöres Sándornak költői útját egyengette. A »tiszta költészet« hűvös konzervatívizmusa s a formabontó lázas szubjektivitás egymásra talált.”³

A hallgatás tornyának kétpólusú volt a kritikai visszhangja. Annak is örülni lehetett, hogy végre nem egyszínűek a bírálatok. Jellemző kitételeiket érdemes összehasonlítani. Az alaphangot Héra Zoltán adta meg *Fatalista költő* című írásával.⁴ Szerinte Weöres Sándor adminisztratív elhallgattatása nem érte el célját, ugyanis nem társult hozzá meggyőzés. A szótlán költő „kozmosz, rideg látóköre” és „fatalista világképe” 1947 után alighanem erősebben hatott, mintha szabadon közölték volna verseit. Líráját két és fél hasábon úgy jellemezte, hogy újabb terméséből csupán *Az elveszített napernyőt* és a *Mahruh* veszését említette. (Utóbbit úgy, hogy a következő mondatban félreérthető módon a '37-ből származó *Fű, fű, füst* utolsó szakaszából emelt ki részletet.) Mellettük mindössze az első kötetben szereplő *Munkanélküliekre* (1932), *Az elnyomotthoz* című szonettre (1936) és az 1941-es *Theomachiára* hivatkozott. Rajtuk kívül a *Tűzijátékot* (1931), az *Újszövetségi Apokrif levél* (1937) zárólatát és a *Dalok Nakonxipan-ból* második négyorosát (1939) idézte. Néhány dicsérő jelzőtől eltekintve ítékezésének valamennyi tétele világnézeti, erkölcsi tartalmú. Kevés kivétellel leértékelő, megbélyegző: a lírikust szembeállította a „költő-filozófussal”.

¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve*, Kossuth, 1957, 191.

² Szabolcsi Gábor: Szocialista realizmus és modernizmus. *Kortárs*, 1959/3, 458.

³ Király István: A modernizmusról. *Kortárs*, 1958/12, 916.

⁴ Héra Zoltán: *Fatalista költő. Népszabadság*, 1957. március 31., 13.

Szabolcsi Miklós az *Irodalomtörténet* hasábjain mutatta be a kötetet.⁵ Helyesebb, ha ismertetésbe csomagolt vádbeszédként említtem. Bevezetőjében szinte cinikusan írt Weöres hallgatásáról, a kritikák elmaradásáról, a költő körül szövdődött hamis legendáról. Halász Gábertől Szigeti Józsefeg tekintette át a korábbi véleményeket. Külön kiemelte Rónay György bíráló szavait *A teljesség felé* című kötetről és néhány verséről. Ezzel azt is jelezte, hogy nem csupán a marxista kritikának vannak fenntartásai a szerző világképével. Amikor maga is minősítette a Hamvas Bélának ajánlott kötetet, tévesen 1947-es műként beszélt róla. Ez leleplező elírásá vált. Az 1945-ben kiadott könyv így szerepelt később Sükösd Mihálynál (1958) és Rába Györgynél is (1966). A hibás évszám mellett a későbbi értékelésekben többször ismétlődtek Szabolcsi leértékelő jelzői, hivatkozásai. Ugyanígy néhány elismerő szava is. Ezek részben a nagy hatalmú bíráló előtti „tisztelgéssel”, alázat-tal magyarázhatók, sok esetben azonban átlépték a plágium mezsgyéjét. A tekintélyes irodalomtörténész árnyéka a *Tűzkút* némelyik értékelésén is feltűnik majd.

Lengyel Balázs „higany-nyugtalanágú” kísérletezőként méltatta Weörest a *Népművelés*-ben. Engedékenyebbnek tűnt föl, mint amikor az *Újhold*-ban szólt róla. Megemlítette a közönség türelmét, érzékenységét próbára tevő ritmusjátékait, de kiemelte ezek tartós hozadékait is. A lírikus szószólójaként bátorította az olvasókat. Úgy vélte, a vállalkozó „elindulhat majd a költői kísérletek nyomában s nyilván közelebb fog érkezni azokhoz is. S ha esetleg másfajta, túlságosan is reális témákhoz szokott ízlésének kezdetben idegen is lesz Weöres Sándor elvontabb tematikája, mely az élet nem individualista és nem materialista, hanem jellegzetes spiritualista szemléletéből fakad – ha idegen is lesz a keleti és a klasszikus mítoszok gyakori felbukkanása, mégis meg fogja ragadni a vers-elemek vérbő realitása, a nyelvi képzelet s az az orgonai (mindenre hangot találó) zengés, amelyre költőink közül egyedül Weöres Sándor képes”.⁶ Ilyen rövid terjedelemben ennyi értő és dicsérő szót hiába is keresnénk mástól.

Sükösd Mihály kísérletnek tekintette Weöresről és világaról szóló írását. Nem *A hallgatás tornyának* és nem is csupán verseinek elemzését ígérte.⁷ Szabolcsinál érzékelhetően nagyobb tisztelettel, beleéléssel közelítette meg témáját. A bevezetőben a költői életmű látszólagos szélsőségeit említette. Méltatlanul késeinek tartotta a gyűjteményes kötet megjelenését. Úgy vélte, az is táplálta a költő hamis mítoszáét, hogy tíz év óta hallgatott róla a kritika. Elérkezettnek látta az időt, hogy a művek esztétikai értékeire helyeződjön a hangsúly, miközben kiemelte, hogy a lírikus és filozófiája szorosan összefonódott. (Ebben Héra és Szabolcsi visszhangjára ismerünk.) Korai versei alapján „riasztóan kész” költőnek tartotta. A weöresi teljesség igény gyökerét keresve, szembeállította Hamvas „nagy pipájú, lila-gőzös” próféciáit és a költő „már-már mosolyogatóan magától értetődő, gyermeki ártatlansággal elfogult” prédikációit. Logikai levezetéssel igyekezett kimutatni, hogy Weöres etikája valóban emberellenes: „Az ember-lét alapjait támadja: a cselekvés, választás, elhatározás lehetőségeit.” A tizoldalas összefoglalóban egymást érték a filozófiai, esztétikai, lírai rokonítások. A mítoszteremtő költőt párhuzamba állította Milarepával, kontrasztba Huxley tanításaival. Mellettük ott szerepelt Bergson és Valéry intuíció-felfogása, Mallarmé „poésie pure” elmélete és Mörrike Orplid-Landja. Mindezekkel együtt Weörest magányos, mindenkitől távol és mindenkihez közel álló alkotónak láttatta, aki „a Stefan Georgék, Valéryk és T. S. Eliotok szigetének magyar lakója”. Különlegesen, ellentmondásosnak, sőt tragikusnak vélte, hogy miközben formai szempontból seregnyi „tanítványa” van, azonos alaphangú lírájának eszméit, „változha-

⁵ Szabolcsi Miklós: Weöres Sándor költészetéről. *A Hallgatás tornya*, „harminc év verseiből” megjelenése alkalmából. *Irodalomtörténet*, 1957/2, 183–192. Szabolcsi: *Költészet és korszerűség*, Magvető, 1959, 152–171.

⁶ Lengyel Balázs: Három költő. *Népművelés*, 1957/1, 42.

⁷ Sükösd Mihály: Weöres és világa. *Kortárs*, 1958/7, 93–102.

tatlanná szilárdult” világát nem vállalja senki. Szerinte a párját ritkító életművet lehet isteníteni, elítélni, de nem lehet róla hallgatni.

Beney Zsuzsa a *Vigiliában* írt a kötet értékeiről. Értékelésében a leendő nagy költő érzékenysége, művészi figyelme és az esszéíró kíváncsisága, bátorsága fonódott egybe. Véleménye szerint Weöres műveiről azért nehéz beszélni, mert: „Valósága mélyebb a mi világunknál: fogalmai rokonabbak, testvériesebbek.”⁸ Rendkívüli szintetizáló képességgel tartalomban és formában is új hangot szólaltatott meg. Líráját „nem magyarázni, kommentálni kell, hanem transzponálni.” Beney Zsuzsa a már három évtizedes életmű első csúcását a *Medúzában* látta. Úgy vélte, a költőt ebben a kötetében a legkönnyebb megszeretni, hiszen dalaiban, filozofikus kompozícióiban még nem távolodott el annyira a lírai hagyományoktól. Amit a marxista kritika idegenkedve, elutasítóan fogadott, arra ő megértéssel tekintett. A weöresi világnézet erősödésének crescendóját a *Medúza* és az *Elysium* közötti időre tette. (Ez a *teljesség felé* sokat támadott bölcseletének kora.) Beney Zsuzsa is érzékeltette azt az elkomorulást, reménytelenséget, amely a háború idején és után bekövetkezett, de ezt nem számon kérően, nem gyanakodva, hanem megértően tette. Így szólt a költő „késői, »nagy«” lírájáról, a *Háromrésztes ének* után a *Mária mennybemeneteléről*, a *Medeiáról*, az *Orpheusról*, a *Minotaurosról*. Amit a hivatalosnak tekintett kritika zsákutcának ígyekezett láttatni, azt Beney Zsuzsa a korlátlan lehetőségek nyitányaként jellemezte.

*

A folyóiratokban találunk bátor kísérleteket a horizont tágítására is. Marsall László és Tellér Gyula a *Jelenkorban* adta közre tanulmányát a modern költészetéről.⁹ Weöres mindkét szerzővel kapcsolatban volt. Tellérrrel több fordításkötetben szerepelt együtt, a nála jelentkező pályakezdő Marsall Lászlónak pedig számos szerkesztésbeli és prozódiai tanácsot, „házi feladatot” adott. A fiatal szerzőpáros többek között Apollinaire-re, József Attilára, T. S. Eliotra, Weöresre (*Barbár dal*) és Michaux-ra hivatkozva szólt az akusztikai, logikai, képi, hangulati-affektív, grammatikai jellemzők összefüggéseiről. Áttekintésük második részében Weöres (*Borus tenger; Fürdő nők*) mellett Adyt, Whitmant és Nemes Nagy Ágneszt hozták példaként. A felvetett kérdésekhez visszafogott óvatossággal, néha vaskalapos értetlenkedéssel többen hozzászóltak. Szederkényi Ervin mérsékelni akarta a fenyegető túlzásokat, a modernség fogalmi körének kitégítését.¹⁰ Seres József a szocialista realizmus védelmében szembeállította a közérthetőség igényét és a modernisták gyakran dekadens, individuális művészi gyakorlatát. Ironikus bevezetővel idézte Weörestől az *Ablak az éjbe* című vers részletét.¹¹ Péczely László egyebek mellett Weöres Sándor verseiből (*Négy kis rajz; Az óriásnőstény; A kisfiú ábrádozik; Relációk; Sorsangyalok*), illetve az általa fordított Michaux-tól és Cocteau-tól hozott példákat a szimultanizmusra, a verskép szokatlan formálására és a ritmikai újításokra. Alapvetően nem ellenezte az új utak keresését; még a lettrizmus „egyébként haladónak egyáltalában nem mondható” módszerét sem vetette el. Az eszközök egy részét öncélúnak tekintette. Azt jövendölte, hogy az avantgárd kifejezte „antihumánus káosz” a kedvező társadalmi változások nyomán átadja helyét a harmóniának; a grammatikai, logikai, akusztikai szélsőségek létjogosultságukat veszítik.¹² (Arra nem tért ki, hogy ez mikor következik be.) A hozzászólók kritikus és olykor kioktató megjegyzéseikkel együtt is kincstári optimizmussal állították, hogy fontos a kér-

⁸ Beney Zsuzsa: A Hallgatás Torna. Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről. *Vigilia*, 1958/május, 269.

⁹ Marsall László – Tellér Gyula: Formai vizsgálatok a modern költészet területén. I. *Jelenkor*, 1959/5, 84–93.; II. *Jelenkor*, 1959/6, 93–104.

¹⁰ Szederkényi Ervin: A modernség. *Jelenkor*, 1960/1, 105–108.

¹¹ Seres József: Modernizmus és az új tartalom. *Jelenkor*, 1960/2, 103–108.

¹² Péczely László: Modernség, modernizmus, versforma. *Jelenkor*, 1960/4, 114–125.

dés megvitatása. Témaválasztása és felfogása okán a *Jelenkor* párbeszédével rokon Bóka László eszmefuttatása az irodalmi újításokról és az elkötelezett elemzők feladatairól. Freud elszólással ér fel az a sajtóhiba, amely írásának zárlatában olvasható. (Vajon észrevette-e akkor valaki?) „Az író, az igazi író arccal a jövő felé fordulva alkot. Az igazi kritikus is a holnap kertésze: nem múzeológus, nem normás, hanem az újítók támadója. [Így! LP] Ez a pártos kritika feladata.”¹³

A szűk ideológiai mederben tartott viták mellett ott voltak a megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatások. 1959-ben Szigeti Józseftől megjelent az *Irodalmi tanulmányok*, benne *A magyar líra 1947-ben* című elhíresült vádbeszédével (Európa Könyvkiadó). A kötetben súlyos ítéletek olvashatók Weöres Sándorról. Köpeczi Béla irodalmunk egzisztencialista jelenségeit vette górcső alá. Célja nem a művek esztétikai értékelése, hanem a szerzők világnézeti elhajlásainak minősítése volt. Lukács Györgynek a *Fórum*ban 1946-ban megjelent tanulmányára hivatkozva szólt arról, hogy a polgári filozófia miként hatott a közel-múlt magyar irodalmára. Az általa említett szerzők között szerepelt a csaknem másfél évtizede hallgató Hamvas Béla, az 1959-ben kiadott Ottlik Géza, továbbá Szabó Magda, Hernádi Gyula és Csurka István. Különösen jellemzőnek tartom azt a bevezetést, amelyben a jaspersi egzisztencializmussal rokonítható Weöresről szólt. Példaként a *Praeexistencia*, az *Existencia*, a *Postexistencia*, illetve a *Nem élni könnyebb* című versét említette. Tisztában volt-e azzal, hogy az *Orbis pictus* kiemelt négysorosai 1952-ben íródtak, az utolsóként idézett szonett 1950-es keltezésű? A költő világlátása ezután két összetett mondatot kapott Köpeczitől: „Weöres szemléletéből hiányzik a Sartre-féle egzisztencializmus aktív jellege, viszont érvényesül benne bizonyos panteisztikus derű. Az egzisztencializmussal rokon vonása ennek a költészetnek az is, hogy az egyént elszigetelten nézi, s a legutóbbi időkig a társadalom csak mint valamiféle közömbös vagy éppen rossz dolog jelenik meg benne.”¹⁴ Az értékelés hazai visszhangjáról nincs tudomásom, Asbóth Elemér a nyugaton megjelenő *Irodalmi Ujság*ban vitatta a szerző állításait.¹⁵

Az Írószövetség választmányi ülésén Szabolcsi Miklós élesen bírálta a *Jelenkor*ban és az *Új Írás*ban tetten érhető világnézeti engedményeket. Módszere ismerős: Minősítsünk fenyegető ellenféllel valakiket. Bevezethető az aránytévesztés is. Ki vonna kétségbe vádjainkat? „A Kassák–Weöres-kultusz, a Németh László-művek, vagy Barcsay Jenő festészetének egyoldalú felmutatása és a Látóhatár című folyóirat szinte minden száma ugyanannak a kulturális életünk egészére jellemző betegségnek tüneteit mutatják: behódolnak a nyugati polgári kívánalmaknak, nem azt hangsúlyozzák, ami sajátosan a miénk, hanem azt, ami leginkább egybehangzik kívánalmaikkal.”¹⁶ A pellengérré állított *Jelenkor* és *Új Írás* főszerkesztőinek (Tüskés Tibor, illetve Illés Lajos) meg voltak számlálva napjai. Pándi Pál feladatként tűzte ki, hogy a közvéleményt meg kell győzni a szocialista művészet fölényéről: „Ezt a versenyt nem lehet kikerülni, nem lehet adminisztratív eszközökkel megvívni, nem lehet lezártnak tekinteni azzal, hogy Solohov, A. Tolsztoj, József Attila művészileg is nagyobb írók, mint Veres Péter vagy Kodolányi János, Sinka István vagy Weöres Sándor.”¹⁷

Abban nem vagyok biztos, hogy Weöres az idézett állásfoglalásokat, dörgedelmeket ismerte-e. Az adminisztratív döntésekről mindenképpen tudott. Érezhette, hogy egyes írásait megtűrik, de kötetre nemigen gondolhat. 1956 után is műfordításából élt. Tőkei

¹³ Bóka László: Modernség, modernizmus, kritika. *Élet és Irodalom*, 1959/28 (július 10.), 4.

¹⁴ Köpeczi Béla: Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban. *Élet és Irodalom*, 1961/18 (május 5.), 3.

¹⁵ Asbóth Elemér: Egzisztencializmus Magyarországon. *Irodalmi Ujság*, 1961, június 1., 1.; 1961, június 15., 7.

¹⁶ Vita a magyar irodalom polgári irányzatairól az Írószövetség választmányi ülésén (szerkesztőségi összefoglaló). *Élet és Irodalom*, 1964/5 (február 1.), 2.

¹⁷ Pándi Pál: Irodalom és irányzatok, *Élet és Irodalom*, 1959/1 (január 2.), 6.

Ferenc segítségével átültette a *Dalok könyvének* több darabját (1957); Lao-cétól *Az Út és Erény könyvét* (1958). 1958-ban megjelent csaknem 900 oldalas könyve, *A lélek idézése*. Nevét ott találjuk a *Versek és próféciák* című W. Blake-kötet (1959) munkatársai között. Mellettük többek között Shakespeare-t (*VIII. Henrik; Venus és Adonis*), Cyrill Tourneurt (*A bosszúálló tragédiája*) és Shelley-t (*A megszabadított Prometheus*) fordított. Tucatnyi világirodalmi válogatásban szerepelt. Dobossy László segítségével kiadta a magyar Mallarmét (1964). Munkáját Fülep is támogatta. Az Akadémia kéziratárában őrzött kéziratot a professzor számos javítása, megjegyzése olvasható. Weöres ezzel a dedikációval nyújtotta át a kötetet: „Fülep Lajos Bátyámnak, mély halálával, hogy segített ezt a megoldhatatlan feladatot, Mallarmé magyarra fordítását, legalább a lehetőségek szűk keretén belül megoldani, köszönettel, Sanyi. Bpest, 1964. aug. 25.”¹⁸ Átültetésével nem volt elégedett, de saját költői gyakorlatában nagy hasznát vette. Többször nyilatkozott arról, hogy a fordítói küzdelemből mennyit tanult, és az *Átváltozások* szonettjeiben mi mindent kamatoztatott belőle. Szántó Piroska rajaival napvilágot látott a feleségével együtt írt *Tarka forgó*.¹⁹ A válogatás felelős szerkesztője Pilinszky János volt. Megjelent a *Bóbita* második kiadása is.²⁰

A *Tűzkút* kiadásáig versei többek között az *Élet és Irodalomban* (19), a *Jelenkorban* (12), a *Kortársban* (8) és az *Új Írásban* (6) tűntek föl. Elszórtan olvasható volt néhány vidéki kiadványban is. Sorra zenésítették meg írásait. A lapok mások mellett Bárdos Lajos, Farkas Ferenc, Kodály Zoltán, Maros Rudolf, Patatic Iván, Ránki György, Sugár Rezső, Szokolay Sándor, Tardos Béla és Tillai Aurél kompozícióiról, előadásairól számoltak be. Írásait kiemelt értékékként kezelték a megújuló *Híd*ban.²¹

1963-as párizsi szereplése kapcsán az *Irodalmi Ujság*ban helyet kapott öt verse, a *Valse triste*, a *Tapéta és árnyék*, a *Vázlat*, a *Keresztöltés* és az *Anticingár*.²² Az első még *A kő és az ember*ben jelent meg, utóbbi négy pedig rövidesen a *Tűzkút*ba került be. Az újvidéki és párizsi versközlések pontos körülményeiről és esetleges káros hatásairól nincs tudomásom. A *Híd*ban olvasható írásokra Diószegi András reflektált rövidesen a *Kritikában*.

A megjelenés és a nyilvános szereplés viszonylagos szabadsága ellenére Weöresnek a hatvanas évek első felében is voltak alkotói kétségei. Nem az érdekelte, hogy a szerkesztőtől megkapja-e a nihil obstat pecsétjét. Művészi hanyatlása, kiszáradása miatt keseredett el. Megtorpanásairól sokat elárulnak Fülepnek küldött üzenetei. Mint ahogy szaporodó terveiről is. Irodalmi levelezésük kiadása egyelőre hiányos. A művészettörténész válaszaira csupán következtetni tudunk.

1962 nyarán a költő önkritikusan jegyezte meg: „Kevés új versem született; gyérentermő és lealacsonyult időszakban vagyok. A magasabb benső régiók most mit sem hoznak számomra, a megkezdett »Belső utazás« félbeszakadtn várja a finomabb és erősebb lelkiállapotot, melyben folytatódni bírna. A néhány új vers nem a magasságból, hanem az öregedő mirigyekből és zsigerekből bontakozik elő; talán jobb volna a teljes meddség, mint ez a vaskos termés. De úgy érzem, már ez is befejeződött, most csak az üres szakadék tátong.”²³ (A levél írásának idején még nem volt ötvenéves!) Decemberben egy régóta formálódó kompozícióját, a *Néma zenét* mellékelte, amely korábbi fázisaiban nem tetszett mesterének. A hozzá fűzött megjegyzések különösen tanulságosak, mivel azt mutatják,

¹⁸ *Fülep Lajos levelezése*, VII. Szerkesztette: F. Csanak Dóra, Bp., 2007., 196. [A továbbiakban: *FülepLev.* VII.]

¹⁹ Weöres Sándor – Károlyi Amy: *Tarka forgó*, 120 vers az év tizenkét hónapjára, Magvető, 1958.

²⁰ Weöres Sándor: *Bóbita*, Móra, 1962.

²¹ Weöres Sándor versei. *Híd*, 1963/1, 5–16.

²² A lap Weöres versei mellett Károlyi Amy (*A rózsza*), Kormos István (*Vonszolnak piros delfinek*), Tardos Tibor (*Nehéz halászat*) és Pilinszky János (*Apokrif*) írásait közölte; *Irodalmi Ujság*, 1963. augusztus 1., 3.

²³ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, 1962. VI. 24. MTAK Ms 4591/10. *FülepLev.* VII, 94.

miként gondolkodott saját állapotáról, műveinek olykor tőle is független módosulásairól: „A kész munka sem számíthat több tetszésre; mégis, belső struktúrájának a külső alakzatokon történő akaratlan kirajzolódása, pókháló-szerű szövése, eleven idegrendszer-érzékenysége, valami más, mint amit ismertünk. Az évekig tartó munka ellenére is csinátlan autogenetikusan élőlény, folyton más idomot mutat, és nem törődik velünk. – Magyar nyelvű részében a mythosok szakadatlanul teljesülő evidens próféciai felhőznek. Aztán átcsap egy pseudo-ősnyelvbe, amely meghatározatlan hangzói miatt, még hangzásilag sem fogható fel, csak zsongás-szerűen, áttörhetetlen falon keresztül. – Lehet, hogy ez az írás oktan és jogtalan; de ha nincs mód a közönségnek átadni munkámat, végre is munkám olyan alakot vesz fel, amelyet akar, fittyet hányva bármilyen követelménynek.”²⁴

1962 végén újabb verseiről, köztük a *József eladja testvérei* címűről írt. Ez végül nem a *Tűzkút*-ban, hanem a *Merülő Saturnus*-ban kapott helyet: „Szeretnék többszólamú fugákat írni, ahol a különböző szövegrészek egymást takarják, emelik, ellenzik, áthatják. De ez a lehetőség most visszahúzódik, bár sokféle megoldás-módját tisztán látom.

Ehelyett homofon anyag jelentkezik, mult századi konkrétságban. A krónikás, objektív mesélő-hang mögött szangvinikus és érzéki. – A bibliai József történetét írom; ha elkészül, 4 vagy 5 ének lesz, kb. 1500-2000 sor. Az első ének befejeződött, itt küldöm; nem is tudom, érdemes-e folytatni ezt a kényelmesen csordogáló mese-patakot.”²⁵ A levél folytatásában Mallarmé-hatású szonettjeiről ejtett szót. Céljain kívül a megvalósítás arányairól vallott. Nem a választott témákat tartotta lényegesnek, hanem azokat a struktúrákat, amelyek kísérletező kedvét ösztönözték: „Eddig, ha írtam, többnyire azt éreztem, hogy valamely dimenziótlan, megfoghatatlan anyagot kell valamiképpen beleszorítanom a szavak megfogható, gyúrható, durva anyagába. S itt meglepően hiányzik ennek a kétféleségnek feszült küzdelme: az anyag csordogál ellenállás nélkül, és a feszültség harca helyett másfajta nehézséget támaszt: mozaik-kövecskék csúszkálnak szét és nehéz összeilleszteni őket. [...] Verseim többnyire igyekeznek az életfölötti végtelenben lakni és vitális gyökereiket elpusztítani: ez eddig csak az »In Aeternum« szonettben valósult meg majdnem teljesen; és legtöbbször úgy 40-70%-ban.”

*

Írásainak egy részével megjelenésük előtt vagy után gondok adódtak. A legenyhébb következményű, de egyúttal legízléstelenebb az *Élet és Irodalom* (I. I.) szignóval jelölt gloszszája volt. A szerző az *Ablak az éjbe* című vers utolsó sorainak gúnyos bevezetőjű idézése után kétségbe vonta Weöres Sándor elmeállapotát: „úgy érzem, hogy az ilyen »költészet« nem az irodalomra, hanem az ideggyógyászat orvosaira tartozik.”²⁶ Az idők mérsékelt változását jelezte, hogy az *Új Írás*-ban napvilágot láthatott Nagy Péter írása a költő újabb verseiről. Közülük a *Contraposto*, a *Hszü-Csiün hercegnő*, a *Psyché a Jelenkorban*, a *Sevcsenko emlékére*, a *Három echo*, a *Pavane*, a *Kerti szék*, a *Stella*, továbbá a *Philemon és Baucis az Élet és Irodalomban*, a *Változat egy népdalra*, a *Három dal női hangra a Kortársban* jelent meg. Hivatkozott még a *Medve-ősre*, illetve a *Dob és táncra*, de ezeknek a forrását nem jelölte. (Mindkettő az *Új Írás* hasábjain szerepelt.) Elismerően szólt Weöres ritmusairól, lírai játékaikról. Rövid elemzésében egymást követték a „variációs gazdagság”, a „szemfényvesztő ügyesség”, illetve a „játékos, pattogó ritmus” típusú jelzős szerkezetek. A dicséretet azonban beárnyékolta a kétely és a számonkérés: megfogalmazta a hermetizmus, az áthatolhatatlanság, és az értelmi megközelíthetlenség vádját. Weöres világszemléletének következetessége sem dicséretként hangzott el. Nem túlzás azt állítani, hogy a korábról ismert

²⁴ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, 1962. dec. 2. MTAK Ms 4591/60. FülepLev. VII, 119.

²⁵ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Bp., 1962. XII. 30. FülepLev. VII, 123–124.

²⁶ Illa-bá és villa-bé. *Élet és Irodalom*, 1958/33 (augusztus 15.), 12.

„izolált én” és az „egyetemes pesszimizmus” finomított változatai tűntek fel.²⁷ Az értékelés így is túlságosan kedvező mérlegű volt. A folyóirat vezetői közölték ugyan, de egy névtelen jegyzetben a szerzőt és bírálatának tárgyát is elmarasztalták. Egyúttal le is zárták a vitát: „Nagy Péternek kétségtelenül igaza van abban, hogy Weöres Sándor »a világot továbbra is céltalan és értelmetlen, széthulló jelenséghalmaznak látja, melyben csak az van, amit az ember belelát«, s csak helyeselni lehet azt a megjegyzését, hogy »az adott világ s az általa látott káosz nem fedik egymást«. De Nagy Péter adós marad e jelenségek eszmei és osztálytartalmának felfedésével, annak a ténynek minősítő elemzésével, hogy ezek a jelenségek – akár a költő szándéka ellenére is – polgári tudattartalmak hordozói.”²⁸ Az idők változása csakugyan szerénynek mondható.

Röviddel később a *Salve Regina* jelentett gondot. Ennek formálódásáról több levélben szólt Fülepnek. Változatait 1961. VI. 13-án és XI. 14-én is postázta. Sorsáról 1962 februárjában azt írta, hogy a *Vigiliá*ban csaknem megjelent, de végül nem engedélyezték.²⁹ A visszalépés pontos háttérét nem ismerhette. A műről és a katolikus folyóirat szerkesztőjének döntéséről Tóth Gyula, a Kiadói Főigazgatóság főelőadója ezt jegyezte föl 1961. december 18-án: „A Vigilia aggodalmát jogosnak tartom, ha én szerkesztem a Vigiliát, a verset nem közölném.”³⁰ Ez beszédes dokumentuma a kötőféken tartott szellemi életnek. A lap felelős szerkesztője Sík Sándor, szerkesztője Mihelics Vid, felelős kiadója Saád Béla volt. Természetesen nem akarom számon kérni rajtuk azt, hogy nem adtak nyilvánosságot a versnek. Többet tudnánk a kérdés háttéréről, ha nem csupán a megjelent műveket ismer-nénk, hanem a költői, írói próbálkozásokat, illetve a szerkesztői biztatásokat, időhúzásokat, elutasításokat, továbbá az egyes lektori véleményeket is. A korabeli személyes párbeszédeket, telefonokat nem tudjuk felidézni; a lappangó levelekből, esetleg naplóból még sok részlet kiderülhet. A *Vigiliá*ban 1957-től fontos szerzők (Mészöly Mikós, Mándy Iván, Fekete István) kaptak teret. Jelentős művészeti tanulmányokat közölt Beney Zsuzsa, Rónay György, Rónay László. A költők közül Beney Zsuzsa, Jékely Zoltán, Kondor Béla, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Rónay György mellett szerepelt Gyurkovics Tibor, Takáts Gyula, Toldalagi Pál és Vasadi Péter is. Weöresnek hosszú időn keresztül sem eredeti verse, sem műfordítása nem került a folyóiratba. A *Salve Reginá*t rövidesen Tüskés Tibor adta ki a *Jelenkorban* *Aubade* címmel.³¹

A katolikus folyóirat vezetői ismerték Weöres lírájának esztétikai értékeit. A szerző világgképével nekik is akadt fenntartásuk. Aligha kívántak miatta kockázatot vállalni. Tény, hogy a lap későbbi felelős szerkesztője, Rónay György nem a *Vigiliá*ban, hanem az *Élet és Irodalomban* köszöntötte az ötvenéves Weöres Sándort.³² Az övénél is erősebb kiál-lásnak tekintem Csorba Győző szép méltatását a *Jelenkorban*. A fiatalabb költőtárs személyes vallomásában a közös élmények mellett a művészi és erkölcsi példát állította közép-pontba. Az értetlen gúnyolódó bírálatokat is visszautasította. Az írás megjelenése nem csupán szerzőjét, hanem Tüskés Tibor bátorságát is dicséri.³³

A sokak által fellegjáromnak minősített Weöres helyzetértékelését jól példázza, hogy amikor Beney Zsuzsának a *Jelenkorban* megjelent versét dicsérte, Füleppel azt üzenté: „ne nagyon próbálkozzék a mostani pesti folyóiratoknál, ott a spiritualizmussal többé-kevés-

²⁷ Nagy Péter: Weöres Sándor újabb verseiről. *Új Írás*, 1961/3, 229–231.

²⁸ A szerkesztőség megjegyzése. *Új Írás*, 1961/3, 232.

²⁹ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Bp., 1962. II. 1. FülepLev. VII, 76.

³⁰ *Írók pórázon* – A Kiadói Főigazgatóság irataiból – 1961–1970; sajtó alá rendezte: Tóth Gyula; Bp., 1992, 111.

³¹ Weöres Sándor: *Aubade*. *Jelenkor*, 1962/4, 461. A vers megjelenéséről lásd: Tüskés Tibor: *Időrosta*, Pannónia Könyvek, 1994, 101–103.

³² Rónay György: Weöres Sándor ötven éves. *Élet és Irodalom*, 1963/25 (június 22.), 2.

³³ Csorba Győző: Levél Weöres Sándorhoz. *Jelenkor*, 1963/9, 845–847.

bé fertőzött költők (Pilinszky, Kálnoky, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, én, stb.) alig-alig jelenhetnek meg évente 10-20 sorral sem. Vaskosabb, optimizmustól reszelősebb torokot kívánnak, konkrét témájú verseket.”³⁴ Ha akad is túlzás az intésben, lényegét tekintve igaznak tűnik föl.

Szinte ezt erősítette meg Diószegi András, aki a *Kritikában* jelentette meg *A magyar líra 1963-ban* című elemzését. Ebben a közelmúlt alkotásait mérlegelte; szinte kivétel nélkül olyanokról szólt, akiknek önálló könyvük látott napvilágot, vagy a *Tűz-tánc* antológiában szerepeltek. A friss kötettel nem rendelkező Weöres Sándorra – félre nem érthető módon – két összefüggésben tért ki. Először Pilinszky és Kassák szellemi rokonaként tüntette fel: „E líra középponti problémája mégis a humánium abszolút értékében való kételkedés, az emberi lét megoldásának transzcendenciákban, a vallásban és misztikus-idealista filozófiákban való keresése. Weöres külsőleg játékos, röpké versei – a dadaizmus értelmet fricskázó effektusaitól sem idegenkedve – a földi való illanékony, értelmetlen voltát szuggerálják. »Ablaknégyeszőg aki vá - illat zene aki bá- keretre - illa-bá és villa-bé - az éj meghasad belé – de ha te.« [...] Weöres virtuozitása és Pilinszky szenvedélyessége, s Kassák sztoikus komorsága, ahogyan az emberi léte végzetesen determináló Abszolútumra függeszti tekintetét: ellentmondó feszültséget, nyugtalanságot hoz költészetünkbe. Csakhogy ellenkező előjelűt, mint a Tűztánc költői; a humánium relativitásának költői kifejezésével, tehát általában véve az emberi lét megoldhatatlanságát tételező világnézetükkel, a konkrét valóság értelmét, ellentmondásainak megoldhatóságát is megkérdőjelezi.”³⁵

Néhány oldallal később a világszemléletében következetes költőnek az újvidéki *Híd*-ban közölt verseit és bevezető vallomását vette górcső alá. (Utóbbi a *Tűzkút* Köszöntésének részlete volt a kommunisztikus emberről.) Világnézeti szempontból a tanácsköztársaság utáni Kassákkal állította párhuzamba: „Nem lehetünk hívei a költészetben megnyilvánuló filozófiai látás direkt kommentálásának, hiszen a költészet nemcsak filozófia, a valóságról sajátos képet alkot. Weöres is (éppen úgy, ahogy Kassák, Pilinszky), ha közvetlenül a magányos lélek állapotait, hangulatait, indulatait boncolgatja, megkapó és költői. Elragadóan fejezi ki például az ember primitív, ösztönös cselekvésvágyát a ritmikai remeklésnek számító *Dobszóló*-ban. [Nyilván a *Dob és tánc*, LP] Weöres – annyi filozófiával való kísérletezés után – most az »erkölcsi kommunizmus« reakciós tanításának hirdetőjévé lett. Ez az attitűd először a húszas években bukkant fel költészetünkben: Kassákat fordította szembe az osztályharcos kommunistákkal. Weöresnél persze inkább csak ideológiai máz, amellyel valódi filozófiáját – irracionálisizmusát – korszerűsíti. Egyes verseiben (*Himnusz a nőkhöz*) [Az *Új Írásban*: *Himnusz a nőhöz*, később a *Grádicsok énekének* VI. része, LP] a skolasztika merev, költőietlen spekulációjával fosztja le magáról, ami földi, s függeszti tekintetét a túlvilág salaktalan szépségére. A »lélek« és a »test« szimbolikus polémiajában egy misztikus szabadság-felfogás és a »hús-kapcsok« jelképezte társadalmi kötöttség antagonizmusát fejezi ki.”³⁶

Más típusú visszhangja volt az *Új Írásban* közölt *Antik eklogának*. A szálak messzebbre vezetnek. A később többrészesé bővülő *Fairy Spring* alakulásáról és a címválasztásról Fülep Lajosnak számolt be. A professzort ugyan többször is bosszantotta, de esetenként javaslatait figyelembe is vette: „A multkor küldött »Síremlék«-et próbáltam reparálni Lajos Bátyám tanácsa szerint. [...] A vers befejezése suta; megpróbáltam teltebben, Orgelpunkt-szerűen, ahol a vers valamennyi eleme összefonódik...”³⁷ Véleményét várta a küldött tucatnyi hexameterről, egyúttal saját kétségeit is megfogalmazta a végső címmel

³⁴ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, Bp., 1962. III. 28. FülepLev. VII, 82.

³⁵ Diószegi András: *A magyar líra 1963-ban. Kritika*, 1964/2, 5.

³⁶ Uo., 9.

³⁷ Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Bp., 1963. III. 6. FülepLev. VII, 131. A vers szövege később tovább változott.

kapcsolatban. A *Síremléket* „*Serpens*”-re, „*Éden*”-re, „*La Folie*”-re, illetve *Fairy Spring*”-re cserélte volna. Végül az utóbbi mellett döntött. Egy külön tanulmányban érdemes lenne alaposabban is nyomon követni, mit gondolt formálódó művéről, milyennek látta alakjait, írásának természetét, világirodalmi rokonságát, ugyanis a téma és megközelítése sok ponton előlegezi a *Psychét*.³⁸

1962 nyarán Weöres több kéziratát juttatta el az *Új Írás*nak a következő sorok kíséretében: „Kedvességetektől felbátorodva, itt küldök néhány verset, bár teljesen kívül esnek a most szokásos sémákon: hol naturálisabbak, hol elvontabbak. Kérlek, fogadjátok szeretettel akkor is, ha nem akad köztük közölhető.”³⁹ A folyóirat vezetőinek jó okuk volt a késleltetésre. Körülöttük nem egy esetben csapkodtak már az ideológiai villámok. Az *Antik ekloga*⁴⁰ megjelenése feltűnést keltett. Több olvasói levélben és kritikában is méltatlan bélyegeket kapott. Héra Zoltán szerint a bírálatra szoruló prűdéria mellett a jó ízlésű olvasó is felemelte a hangját: „Néhány nyers, pornográf képéből ugyanaz az elfojtott, elferdült vágy szól, amely miatt az önámító kispolgár az egészséges erotikán is megbotránkozik.”⁴¹ Martinkó András a *Kritikában* enyhítette a támadást.⁴² A kérdést Vargha Kálmán az *Új Írás*ban igyekezett tisztázni, egy sor világirodalmi példát említett, és védte Weörest.⁴³ Őt viszont a végső mérleget megvonva, ellentmondást nem tűrően a *Népszabadság*ban oktatták ki egy név nélküli jegyzetben.⁴⁴

(A tanulmány második része decemberi lapszámunkban lesz olvasható.)

³⁸ Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Bp., 1963. II. 12. FülepLev. VII, 128.; Weöres Sándor Fülep Lajosnak; Bp., 1963. III. 18. FülepLev. VII, 133.

³⁹ Weöres Sándor az *Új Írás* szerkesztőinek; „Bpest, 1962. június 14.” Közli: Illés Lajos: *Az író magán-történelme*, Hét Krajcár Kiadó, 2008, 46.

⁴⁰ Weöres Sándor: *Antik ekloga*. *Új Írás*, 1964/2, 148.

⁴¹ H. Z.: A februári folyóiratokról. *Népszabadság*, 1964. február 25., 8.

⁴² Martinkó András: *Antik Pásztori Múzsza* 1964-ben. *Kritika*, 1964/4, 35–40.

⁴³ Vargha Kálmán: *Irodalom, erkölcs, prűdéria*. *Új Írás*, 1964/4, 472–476.

⁴⁴ N. N.: *Közbeszólás*. *Népszabadság*, 1964. április 26. (vasárnapi melléklet), 10.